

УДК 338.124.4

Т. П. Остапишин,

к.е.н., доц.,

доцент кафедри,

О. Г. Коптюх,

к.е.н., доц.,

доцент кафедри, кафедра банківської справи,

ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

ЕКОНОМІЧНІ КРИЗИ: СУТНІСТЬ, ПЕРІОДИЧНІСТЬ ВИНИКНЕННЯ, ТРИВАЛІСТЬ І СТАДІЇ ЇХ ПЕРЕБІГУ

АННОТАЦІЯ. Обґрунтовано авторське визначення сутності поняття «економічна криза» та класифікація їх видів. Дана характеристика різновидів криз за періодичністю виникнення та тривалістю перебігу. Обґрунтовано зміст окремих стадій перебігу економічної кризи.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: економічна криза, види економічних криз, періодичність виникнення економічної кризи, тривалість перебігу економічної кризи, стадії перебігу економічної кризи.

АННОТАЦИЯ. Даны авторское определение сущности понятия «экономический кризис» и их классификация. Приведена характеристика разновидностей кризисов по периодичности возникновения и длительности протекания. Обосновано содержание отдельных стадий протекания экономического кризиса.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: экономический кризис, виды экономических кризисов, периодичность возникновения экономических кризисов, длительность экономического кризиса, стадии экономического кризиса.

ABSTRACT. The authorial definition of the concept «the economic crisis» and the classification of its kinds have been offered. Description of different sorts of crises according to periodicity of their origins and their durability was suggested.

KEY WORDS: of economic crisis, economic performance types crises, economic performance crisis, Periodic of economic crisis, Stage of economic crisis.

Теорія криз, включаючи визначення сутності поняття «економічна криза», з'ясування причин їх виникнення, обґрунтування характерних спільних рис та особливостей, має давнє історичне коріння. Ще наприкінці ХІХ — на початку ХХ ст. класики економічної науки К. Маркс і Ф. Енгельс на основі аналізу капіталістичної економічної системи й дослідження розбалансованості і неузгодженості ринкових відносин побудували теорію порушеної рівноваги на ринку. В.І. Ленін, як наступник марксистської тео-

рії, визначав економічні кризи як «фази капіталістичного циклу, під час яких відбувається насильницьке відновлення порушених у ході розвитку капіталістичної економіки основних пропорцій відтворення» [1].

Наш видатний співвітчизник М. І. Туган-Барановський теж вважав, що криза відбувається саме через те, що «розподіл виробництва стає непропорційним» і так як «виробники засобів виробництва не можуть вилучити капітал зі своїх підприємств і до того ж сама громіздкість цього капіталу, у вигляді будівель, машин тощо, вимагає продовження виробництва ..., то перевиробництво засобів виробництва стає неминучим» [2; с. 325].

Не зважаючи на тривалий історичний період досліджень сучасна економічна думка не відрізняється єдиним підходом до визначення сутності поняття «економічна криза» та до класифікації їх видів.

У даній статті нами поставлено завдання наукового обґрунтування сутності поняття «економічна криза» на основі аналізу існуючих точок зору, а також систематизації видів економічних криз у розрізі ключових для цього виду криз критеріальних ознак.

У табл. 1 зведено кілька визначень із словників, енциклопедій і публікацій вітчизняних і зарубіжних економістів-науковців, однак жодне із них, на нашу думку, не розкриває сутності поняття «економічна криза» повною мірою.

Таблиця 1

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ЕКОНОМІЧНА КРИЗА»

№ з/п	Джерело	Визначення
1	Словник іншомовних слів [3]	Надвиробництво товарів за капіталізму, що періодично повторюється і неминуче призводить до загострення всіх суперечностей капіталістичного ладу
2	Великий енциклопедичний словник [4]	Порушення в ході розвитку економіки; проявляється в абсолютному падінні виробництва, недовантаженні виробничих потужностей, рості безробіття, порушеннях у грошово-кредитній та валютно-фінансовій сферах тощо
3	Економічний словник [5]	Порушення рівноваги між попитом і пропозицією на товари та послуги. Проявляється різким переломом кон'юнктури, що моментально викликає спад виробництва, ріст безробіття, збільшення кількості банкрутств, а також тенденцію до поглиблення кризи

Закінчення табл. 1

№ з/п	Джерело	Визначення
4	Спіфанов А.О. Козьменко С. М. [6]	Ситуативна характеристика функціонування будь-якого суб'єкта, що є наслідком невизначеності в його зовнішньому та внутрішньому середовищах
5	Зуб А. Т. [7]	Подія, здатна загрожувати життєдіяльності організації, що характеризується невизначеними причинами і складно передбачуваними наслідками та потребує прийняття нагальних рішень
6	Rosenthal and B. Pijnenburg [8]	Ситуація, позначена високою небезпекою, станом непевності, відчуттям невідкладності, що притаманна ринковим відносинам

Складено авторами

Всі наведені у табл.1 визначення за словниками й енциклопедіями [3—5] пов'язують сутність економічної кризи з порушенням рівноваги в розвитку економіки, а отже мають тісний зв'язок із визначеннями класиків економічної думки. Однак ми не можемо погодитись із позицією, що цей дисбаланс полягає лише в проблемі «надвиробництва» [3]. Економічні кризи супроводжують всю історію розвитку суспільства і спочатку вони проявлялись, навпаки, як кризи «недовиробництва», а з середини ХІХ ст. — як кризи «недоспоживання». З іншого боку, недоречно, на нашу думку, ув'язувати сутність цього поняття із певним заздалегідь визначеним суспільно-економічним ладом [3, 8] і певним рівнем економіки [4—7]. Наведені у табл.1 четверте та п'яте визначення стосуються певного суб'єкта і не можуть охарактеризувати кризу на всіх рівнях економіки [6, 7]; останнє, шосте — пов'язане, з одного боку, лише із характеристикою ситуації, а не об'єкта кризи, а з іншого боку, — лише з ринковими відносинами, що відкидає можливість виникнення криз за інших суспільних відносин [8].

Під *економічною кризою* ми розуміємо *порушення рівноваги в розвитку економічної системи, яке призводить до змін форми її організації, до її переходу у новий стан або припинення існування*. З даного визначення випливає, що об'єктом економічної кризи є економічна система на будь-якому рівні економіки, причому незалежно від виду суспільно-економічних відносин.

Економічні кризи можуть бути класифіковані за рядом критеріїв, більшість з яких притаманні будь-яким кризам взагалі: і суспільно-політичного характеру, і в живій та неживій природі. Відповідно до особливостей прояву економічних криз нами виокремлено характерні саме для них (на відміну від криз взагалі) класифікаційні ознаки, а саме: рівень економіки та характер порушення рівноваги в її розвитку (табл. 2).

У даній статті ми зупинимось на двох класифікаційних ознаках із запропонованого в табл. 2 переліку — це періодичність і тривалість перебігу економічних криз, та обґрунтуємо залежність тривалості економічних криз від циклічного характеру їх перебігу.

Передусім зазначимо, що ознака періодичності виникнення тісно ув'язана із закономірною природою економічних криз. Економічні кризи у переважній більшості мають закономірний характер, що притаманний циклічності розвитку будь-якої системи в економіці: від окремого суб'єкта господарювання до міжнародної економіки. Ще К. Маркс зазначав, що «цикл взаємопов'язаних між собою оборотів, що охоплює ряд років, протягом яких капітал закріплений в своїй основній складовій, створює матеріальну основу періодичних криз, причому в ході циклу ділове життя послідовно переживає періоди послаблення, середнього поживлення, стрімкого підйому, кризи» [9; с.208]. Циклічною вважають природу виникнення криз і сучасні науковці-економісти як, наприклад, відомий представник російської школи економічної науки Ю.В. Яковец, який виокремлює п'ять послідовних фаз циклу розвитку економіки [10]. Цілком очевидно, що періодичність виникнення або циклічність є характерною ознакою закономірних економічних криз. За цією ознакою економічні кризи можуть бути: надкороткостроковими; коротко-, середньо- і довгостроковими.

Таблиця 2

КЛАСИФІКАЦІЯ ВИДІВ ЕКОНОМІЧНИХ КРИЗ

№	Критерій класифікації	Вид економічної кризи
1.	Рівень економіки	На мікрорівні
		На мезорівні
		На макрорівні
		На інтеррівні

Закінчення табл. 2

№	Критерій класифікації	Вид економічної кризи
2.	Об'єкт	У розвитку економіки окремого суб'єкта господарювання
		У розвитку окремої галузі економіки
		У розвитку національної економіки
		У розвитку міжнародної економіки
3.	Характер причин виникнення	Закономірні
		Непередбачувані (випадкові)
4.	Характер перебігу	Ізольовані
		Взаємодіючі
5.	Структурний масштаб охоплення	Окремих систем
		Структурні
		Глобальні
6.	Територіальний масштаб охоплення	Локальні
		Регіональні
		Національні
		Світові (міжнародні)
7.	Характер наслідків	Прогресивні
		Регресивні
8.	Періодичність (циклічність)	Із надкороткими циклами
		Із короткими циклами
		Із циклами середньої тривалості
		Із довгими циклами
9.	Тривалість перебігу	Короткочасні
		Затяжні
10	Гострота протікання	Легкі
		Глибокі
11	Характером порушень рівноваги в розвитку економіки	Дефолти суб'єктів господарювання
		Державні дефолти
		Валютні кризи
		Інфляційні сплески
		Фінансові кризи
	Банківські кризи	

Розроблено авторами

Надкороткі цикли розвитку характерні для аграрної галузі економіки, якій притаманні об'єктивні сезонні коливання ділової активності. Тому економічні кризи тут можуть виникати із періодичністю до одного року. Короткі цикли, відкриті американським економістом Дж. Кітчіним на початку 20-х років ХХ ст. і дослідником фінансових циклів В. Крамом, характерні для фінансово-економічної діяльності, де коливання ділової активності відбуваються із періодичністю у 3—5 років, а, отже, й кризи можуть виникати з такою ж періодичністю. Середні цикли вперше виявив, досліджував і розрахував французький вчений К. Жюгляр ще в середині ХІХ ст. Вони характерні для розвитку промисловості (тривалість циклу складає від 7 до 9 років) та будівництва (від 16 до 20 років). Довгі цикли кон'юнктури були відкриті російським ученим М. Кондратьєвим. Вони пов'язані із змінами технологічного укладу (тривалість 50—60 років) та економічного лідерства (100—120 років) [11].

Таким чином, економічні системи різних рівнів економіки можуть зазнавати закономірних кризових потрясінь з різною періодичністю: через кожні 3—5 років (короткі цикли), 7—9 і 16—20 років (середні цикли), 50—60 і 100—120 років (довгі цикли), включаючи щорічні сезонні коливання, але тільки у розвитку аграрного сектора економіки. Цілком очевидно, що цикли різної тривалості переплітаються і тому характер підйому після кризи одного, наприклад, короткого циклу залежить від фази інших (середнього і довгого) циклів, з якими ця економічна криза збігається. Зазначена закономірність визначає наступну ознаку для класифікації економічних криз — тривалість їх перебігу.

За тривалістю перебігу економічні кризи можуть бути короткочасними й затяжними. Криза економічної системи теж є динамічною у своєму розвитку і в рамках певного економічного циклу проходить певні стадії. Ми виокремлюємо п'ять стадій перебігу економічної кризи, характеристика яких наведена в табл. 3.

Тривалість перебігу є ознакою для класифікації не тільки закономірних, але також ізольованих (випадкових) економічних криз. Непередбачувані економічні кризи можуть виникати на різних рівнях економіки як результат аварії, катастрофи, стихійного лиха, природних катаклізмів, невірно прийнятих управлінських рішень.

Таблиця 3

ХАРАКТЕРИСТИКА СТАДІЙ ПЕРЕБІГУ ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ

Послідовність стадій	Зміст стадії	Характеристика перебігу
Перша	Зародження економічної кризи	Латентний характер Зниження окремих показників розвитку Поодинокі випадки зниження ділової активності
Друга	Прояв економічної кризи	Реальний прояв Втрата попередніх параметрів розвитку Поява збитковості
Третя	Поширення економічної кризи	Хронічна збитковість Зниження загальних і спеціальних резервів, що створюються для покриття збитків
Четверта	Пік економічної кризи	Повне вичерпання резервів Втрата платоспроможності Можливість оголошення дефолту
П'ята	Вихід із економічної кризи	Відродження прибутковості Відновлення основних показників розвитку

Розроблено авторами

Такі кризи неможливо передбачити, вони виникають раптово і порушують закономірність циклічного розвитку системи будь-якого рівня, так як зовсім не обов'язково йдуть слідом за фазою максимального підйому. Випадкова економічна криза може вразити певну систему і на стадії застою (депресії) чи пожвавлення.

Економічна криза може бути короткочасною у випадку, коли завдячуючи ефективному менеджменту вона пройде всі стадії свого розвитку у максимально короткі строки. Значний вплив на тривалість перебігу економічних криз, як уже зазначалось, здійснює взаємозв'язок криз різної періодичності.

Запропоноване нами визначення поняття «економічна криза» та розроблена класифікація їх видів, на наш погляд, змістовно уточнюють економічну сутність поняття та логічно систематизують їх види. Обґрунтована характеристика окремих стадій перебігу економічної кризи та визначений взаємозв'язок із тривалістю перебігу дає можливість вчасно ідентифікувати кризові явища та розробити дієві механізми їх подолання. Особливості інших різновидів економічних криз ми плануємо розглянути у наступних своїх публікаціях.

Література

1. Большая советская энциклопедия / [Электронный ресурс]. — Режим доступа <http://dic.academic.ru/dic.nsf/bse/153218>
 2. *Туган-Барановский М.И.* Избранное: Периодические промышленные кризисы. История английских кризисов. Общая теория кризисов. — М.: Наука — РОССПЭН, 1997. — 576 с.
 3. Словарь иностранных слов. Под ред. И.В. Лехина и проф. Ф.Н. Петрова. 4-е изд., перераб. и доп. — М.: Государственное издательство иностранных и национальных словарей, 1954. — 853 с.
 4. Большой энциклопедический словарь. 2-е изд., перераб. и доп. — М.: Большая Российская энциклопедия, 1998. — 1456 с.
 5. Экономический словарь / [Электронный ресурс]. — Режим доступа http://vseslova.com.ua/word/Экономические_кризисы-124634
 6. Менеджмент для магистров : учеб. пособие / под ред. А. А Епифанова, С. Н. Козьменко. — Сумы: Университетская книга, 2003. — 762 с.
 7. *Зуб, А.Т.* Антикризисное управление : учеб. пособие для студентов вузов / А.Т. Зуб. — М.: Аспект Пресс, 2009. — 319 с.
 8. Rosenthal and B. Pijnenburg (eds). Crisis Management and Decision Making: Simulation oriented scenarios. — Dordrechf: Kluwer, 1991. — P. 1–6.
 9. *Маркс К.* Капитал. Критика политической экономии. Пер. И.И. Скворцова-Степанова Т.2. Кн. 2. Процесс обращения капитала. Под ред. Ф.Энгельса. — М., Политиздат, 1978. — 648 с.
 10. *Яковец Ю.В.* Прогнозирование циклов и кризисов/ Ю.В. Яковец // [Электронный ресурс]. — Режим доступа. — <http://www.sorokinfond.ru/index.php?id=177>
 11. Кондратьев Н.Д. Большие циклы конъюнктуры и теория предвидения. Избранные труды / Н. Д.Кондратьев. — М.: Экономика, 2002. — 767 с.
- Стаття надійшла до редакції 3 січня 2013 р.

УДК 336.71 І.

Б. Охрименко,

старший викладач кафедри банківської справи
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

ДО ПИТАННЯ ПРОБЛЕМНОЇ КРЕДИТНОЇ ЗАБОРГОВАНОСТІ КОМЕРЦІЙНИХ БАНКІВ УКРАЇНИ

АНОТАЦІЯ. Розглянуто сутність, причини виникнення та стан проблемної кредитної заборгованості банків України.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: кредитний портфель, проблемні кредити, резерви по кредитних операціях, кредитний ризик банку.